

דבר אחד בכל זאת למדנו בבית: לא צריך כל כך הרבה בחינות בגרות

באקדמיה כבר מבינים את הבעיה. עכשיו רק צריך שגם משרד החינוך יעז לומר זאת

יריב פניגר ואדר כהן | 04.02.2021 12:45

משבר הקורונה מעניק למערכת החינוך הזדמנות לאתחל את עצמה, ובפרט את מודל בחינות הבגרות. הגמגום בשאלה מה לעשות עם הבגרויות נמשך גם לגבי השנה הנוכחית, ואנשי חינוך לא מעטים קראו לבטל אותן כליל עד שתעבור המגפה (בינתיים הודיע המשרד כי מספר הבחינות וחומר הלימוד לשנה זו יצומצם). אולם מעבר לשאלות שעולות ביחס לשנה זו, נדרשת חשיבה מחודשת ונרחבת יותר על מערך בחינות הבגרות בכללותו.

מבחינת הבגרות הישראליות נוצרו על פי מודל מבחני סיום בית הספר התיכון שקיימים במדינות רבות באירופה. מטרתם המקורית היתה לבדוק התאמה להשכלה הגבוהה בתקופה שבה רק מיעוט באוכלוסייה רכש תארים אקדמיים. בעבר רק חלק ממסיימי התיכון ניגשו לבחינות אלו, בעיקר מהמסלול העיוני. כיום כמעט כל מסיימי התיכון בישראל (מלבד בחינוך החרדי) ניגשים לבחינות הבגרות, ובתי הספר נמדדים על פי שיעורי ההצלחה בהן. ניתן לראות בהרחבת הנגישות לבחינות הבגרות צעד מבורך, אולם יש לכך מחיר כבד של פגיעה בלמידה ובהתפתחות האינטלקטואלית של התלמידים. הסיבה לכך היא שמנהלים, מורים ותלמידים, כמו שאר בני האדם, נוטים להגיב למדידה על ידי התמקדות במדד עצמו. הם ממקדים את מאמצייהם בהשגת תוצאה אופטימלית ביחס למדד הספציפי על חשבון היעדים המהותיים.

מי שאיבחו תופעה זו בצורה חדה היה הפסיכולוג דונלד קמפבל, שטען כי ככל שיעשה שימוש רב יותר במדד כמותי לצורך קבלת החלטות בתחומים חברתיים, כך תפחת אמינותו של המדד, והוא יגרום להשחתה של התהליך החברתי שאותו הוא מבקש למדוד. מבחינת הבגרות בישראל הם דוגמה קלאסית לכך. כיום תיכונים רבים בישראל ממקדים את הלמידה בכיתות הגבוהות בהכנת התלמידים למבחני הבגרות באמצעות שינון, לימוד שמבוסס על תקצירים ותרגול בחינות קודמות. כל זאת, על חשבון העמקה, פיתוח של סקרנות וחשיבה עצמאית וביקורתית ויכולת להתמודד עם שאלות מורכבות שאין להן תשובה נכונה אחת. אמנם, בעשור האחרון חלו שינויים בבחינות עצמן וגם בפתיחות של המערכת להערכה חלופית, אולם ליבת הלמידה בתיכון נותרה סביב בחינות החובה החיצוניות, שמחוברות ונבדקות בידי משרד החינוך. כל נבחני הבגרות בישראל מחויבים בבחינה חיצונית בשמונה מקצועות לפחות (מתמטיקה, אנגלית, שפת אם, היסטוריה, אזרחות, ספרות, תנ"ך ומקצוע בחירה מורחב אחד) — מספר חריג לעומת רוב מדינות ה-OECD.

המצב הנוכחי עושה עוול כמעט לכולם. הוא פוגע בתלמידים החלשים בלמידה עיונית, שמשוכה של חמש בחינות חיצוניות במקצועות ההומניסטיקה, שדורשים יכולות גבוהות של הבעה בכתב, ובנוסף

גם מתמטיקה ואנגלית, היא מחסום אדיר עבורם. ההצלחה שלהם תלויה פעמים רבות ב"שינון והקאה" מתסכלים, ולא בלמידה משמעותית ורלוונטית. מחקרים מלמדים שסוג כזה של למידה פוגע במוטיבציה הפנימית של תלמידים ובהערכתם העצמית — גורמים קריטיים לגבי המשך לימודים גבוהים. גם תלמידים בעלי יכולות לימודיות גבוהות נפגעים מהמצב הקיים, כיוון שהם יוצאים לחיים עם מידה הולכת ופוחתת של חדוות למידה, כישורי למידה עצמאית ויכולת להתמודד עם נושאים מורכבים. מצב זה גורם עוול גם למורים, שחלקם הפכו, בעל כורחם, ל"טכנאי בגרות" שנמדדים על-פי יכולתם לדחוס חומר בפורמטים קבועים, ולהכין את התלמידים להצליח בבחינה שלא מודדת את מה שבאמת חשוב בעיניהם. מחקרים מלמדים שמצב זה פוגע בתחושת המקצועיות של המורים, מגביר שחיקה ומפחית את המוטיבציה שלהם להתפתח ולחדש בעבודתם הפדגוגית.

גם מערכת ההשכלה הגבוהה נפגעת ממצב זה. המוסדות האקדמיים נשענים על מבחני הבגרות ככלי מיון מרכזי, לצד הבחינה הפסיכומטרית, שגם לגביה קיים ויכוח מתמשך לגבי מידת ההוגנות שלה ויכולתה לנבא הישגים עתידיים. אולם, האופן שבו מרבית תלמידי ישראל לומדים בשלב התיכון יוצר אבסורד שלפיו האוניברסיטאות והמכללות ממיינות מועמדים באמצעות כלי מדידה שפוגע במוכנות של אותם מועמדים להצליח בלימודים הגבוהים שאליהם התקבלו. לימודים אקדמיים דורשים הנעה פנימית, סקרנות, עצמאות, חשיבה ביקורתית, יכולת ניתוח והתמודדות עם שאלות מורכבות, או במילים אחרות — כל אותן תכונות שההתמקדות בלמידה המכוונת להכנה למבחנים עלולה לדכא.

מי שמלמדים באקדמיה יכולים להעיד שיותר ויותר תלמידות ותלמידים מוכשרים מגיעים להשכלה הגבוהה עם תפיסה אינסטרומנטלית וצרה מאוד לגבי מהי למידה ומה מטרתיה. ניתן לראות בכך תוצאה ישירה של מדיניות חינוך המקדשת הכנה ליותר מדי מבחנים, מהמיצ"ב בבית הספר היסודי ועד לבגרות בסיום התיכון. לצד זאת, במוסדות האקדמיים התפתחו בשנים האחרונות מסלולי קבלה ומיון חלופיים לבחינות הבגרות. במקרים מסוימים יכולים מועמדים לוותר על ציונים של חלק מבחינות החובה בעת חישוב הממוצע בקבלה לתואר, כדי לשפר את סיכויי קבלתם. ראו את האבסורד שאליו הגענו: הכלי שנועד מלכתחילה למיין מועמדים להשכלה הגבוהה הולך ונזנח בתהליכי הקבלה, אך עודנו ממשיך לתפקד כאבן ריחיים על צוואר מערכת החינוך כולה, שחוששת או לא מסוגלת להסירו.

אם להשתמש במטאפורה מקובלת, במצב הנוכחי, הזנב (בחינות הבגרות) מכשכש בעוז בכלב (מטרות הלמידה). במדיניות חינוכית הסדר צריך להיות, כמובן, הפוך. ראשית, יש לחזור ולהזכיר שעל-פי חוק חינוך ממלכתי אחת ממטרותיה העיקריות של מערכת החינוך היא "לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויוזמה ולפתח מודעות וערנות לתמורות ולחידושים". שנית, יש לקיים שיח רציני ומעמיק על יעדי הלמידה בכלל ועל תחומי דעת ספציפיים. שלישית, ורק לאחר כל זאת, יש לקבוע את דרכי ההערכה המתאימות לסיום בית הספר התיכון. חשוב ששיטות ההערכה יהיו מגוונות ויכללו מיעוט של בחינות כתובות חיצוניות ולצדן תמהיל של בחינות פנימיות, פרויקטים ועבודות חקר, שידרשו עצמאות, יכולת ביטוי והצגה בכתב ובעל-פה ויותאמו להקשרי הלמידה הספציפיים של התלמידים ולכישורים הנדרשים מהם בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה העתידי. מהלך כזה יחייב, כמובן, מתן אמון רב יותר בבתי הספר, שרובם המוחלט ראויים לו. תפקידו של משרד החינוך להפעיל מערכות ליווי ובקרה על תהליכי ההערכה הפנימיים, אולם הכרחי שמערכות אלו יפעלו בשקיפות מלאה ולאור קריטריונים ברורים. שינוי זה ידרוש, מטבע הדברים, שיח מחודש בין מערכת החינוך למערכת ההשכלה הגבוהה לקביעת מודל עדכני של דרכי

המיון והקבלה לסטודנטים, באופן שהמוסדות האקדמיים יוכלו לסמוך לא רק על מהימנות ותוקף הציונים, אלא גם על טיב העבודה החינוכית והלימודית המתרחש בבתי הספר.

כדאי לנצל את המשבר הנוכחי לתהליך עומק שמטרתו עיצוב מחדש של מטרות הלמידה, דרכי הלמידה ואופני ההערכה בבית הספר התיכון. משרד החינוך, המועצה להשכלה גבוהה, האקדמיה וארגוני המורים והמנהלים חייבים להוביל יחד לשינוי, שרוב המומחים כבר מצביעים עליו זה כמה שנים. בניגוד לחלקם, לדעתנו אין לבטל כליל את בחינות הבגרות, שכן הן יוצרות מסגרת פדגוגית משותפת ומנוע לימודי חשוב, אולם חיוני לשנות את ההיקף הנוכחי של הבחינות החיצוניות, שהיקפן העצום יוצר נזק הגדול מתועלתן. הקורונה לימדה את כולנו שלפעמים less is more, ולכן יש לשנות את התמהיל של כלל אמצעי ההערכה שבית הספר מפעיל, ולהסתפק בשלוש או ארבע בחינות חיצוניות (במקצועות כמו מתמטיקה, שפת אם ואנגלית) ובשאר המקצועות לאפשר מגוון של צורות הערכה חלופיות שיופעלו על ידי בתי הספר. ניסיון בכיוון זה כבר נעשה בתקופת השר פירון, אך שכרו יצא בהפסדו בגלל שלא צומצם מספר הבחינות וההיערכות לשינוי היתה חפזת. תהליך שינוי מסוג זה מצריך היערכות והכנה פדגוגית רצינית, אך בסופו של דבר הוא יאפשר יותר אתגרים לתלמידים, יותר אוטונומיה למורים וכלי מיון מגוונים יותר למוסדות האקדמיים.

האגדה מספרת כי אלכסנדר מוקדון היה האיש שבהינף חרבו חתך את הקשר הגורדי, אותו קשר מסובך שמאות שנים לא הצליח איש להתירו. הוא הבין שהניסיון לפרום לאט-לאט קשר סבוך דינו להיכשל, וכי לעתים יש צורך בצעדים דרמטיים שיחוללו שינוי. כדאי שהנהגת החינוך תנצל את ההזדמנות שטמונה במשבר הנוכחי להתיר גם את הקשר הגורדי הסבוך של מערך בחינות הבגרות, לטובת הדור הבא של תלמידים וסטודנטים ולטובת אומת ההייטק הישראלית כולה.

ד"ר יריב פניגר הוא חוקר מדיניות חינוכית במחלקה לחינוך באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. ד"ר אדר כהן הוא המנהל האקדמי של המחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית בירושלים.